

## ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒՐԱԿԱՆԱՆԱՑ

ԵՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ,  
ԳՆԱՎԱՓԱՐՆԵՐԸ ԵՒ ՄՏՔԵՐԸ

Այժմ՝ անցնենք ուսումնասիրութեան երկրորդ կէտին՝ բովանդակութեան զարգացման, գաղափարներին աւտեան մըաքերին, բովանդակութեան զարգացումն եւ դիտելով, կարող ենք շրջանների բաժանել:

Արդ, մի հարց է յառաջ գալիս, որը նախընթացներում արդէն այլ նպատակով շօշափել ենք, այդ այն է, թէ արդե՞ք շարակաւների բովանդակութիւնը Եկեղեցու ծիսական մասի զարգացմամբ փոփոխութեան ենթարկուել է, զարգացել է, եւթէ այժմ, ի՞նչ պահանջների ներքոյ:

Արդէն տասցինք, որ (զարբերի) մասնակի ընթացքում, Եկեղեցու ծիսական մասը հետզհետէ զարգանում է, Եկեղեցու մարտիրոսների թիւը աճում է, բոլոր այս նոր նախադասների համար, նոր տաներ են սահմանում, նոր արարողութիւնք են աւելանում, աւտի է նոր շարակաւների պիտի հիւսուէին, բովանդակելով պահաւը: Բայց փոփոխութիւնները հիմնական չեն եղել, այլ, ինչպէս մեր Եկեղեցու պատմութիւնը ցոյց է տալիս, իբրեւ լրացուցիչ միայն:

Գալով բովանդակութեան փոփոխութեան պատճառներին, կարելի է բնական ճանապարհով պատճառարանել այսպէս. — Դ. — Ե. զարբերում, երբ քրիստոնէութիւնը նոր էր մուտք գործել Հայաստանում, եւ ժողովրդեան հոգին ու միտքը զբաղեցնող օրբութիւնը միմիայն Յ. Քրիստոսի անձնաւորութիւնն էր, որին ճանաչում էին Ս. Աւետարանից, աւտի բնականորէր պահանջ պիտի զգացուէր միայն Տիրոջ երկրաւոր կեանքի գլխաւոր դէպքերի յիշատակը կատարել եւ տանել, ուրեմն, Տէրութեան տաների կատարումներ՝ մեծ եւ առաջին պահանջը, իսկ միւս աւերական տաները չէին կատարուում, որպիսիք են՝ Աժմանի Մանդեան, Տաճարի Հնաշայման եւ Վերափոխման տո-

ները, որոնք աւելի ուշ ընդունուեցան եւ սորա համար երգեր հիւսուեցան:

Ուրեմն առաջին հիւսուած երգերի միակ եւ գլխաւոր նպատակն էր Ս. Աւետարանի բովանդակութեան գլխաւոր կէտերը հայ ժողովրդեան մէջ ընդհանրացնել: Այսպէս դասուելով, առաջին կարգի տաներ են համարուում նրանք, որոնք Ս. Աւետարանի հետ կապ ունին, իսկ որոնք որ կապ չունին Ս. Աւետարանի հետ, երկրորդ կարգի տաներ են համարուում:

Երկրորդ պատճառը՝ ընդհանուր քրիստոնէական սրբութիւններից մասնաւորների անցնելն է: Քրիստոնէութիւնը մի որեւէ ազգի մէջ մուտք գործելով, հետզհետէ դառնում է ազգային կրօն, ուտի այդ ազգի ու Եկեղեցու աշխուժ նախապատիւ պիտի համարուէին իւր առաջին քորոզիչները եւ նախապատկերը: Այսպէս, մեզ համար Ս. Թադէոս եւ Ս. Բարձրադիմէոս, Ս. Լուսաւորիչը, Հովհաննիս, Գայանէանք, եւ սորա հետ իբրեւ ընդհանուր քրիստոնէական օրբութիւն՝ Յովհաննէս Մկրտիչը, որի յորգանքը այնքան մեծացել, որ մուտքաւտու սուրբ համարուեց:

Յովհաննէս Մկրտիչ յարգանքը աւելի եւս մեծցու այն պատճառով, որովհետեւ Ս. Լուսաւորիչ առաջին անգամ նորա տնումը տաճար կանգնեց եւ կեսարիայից բերած նորա մատուցը տանեղամփոփեց:

Ըստ վերնոյն, ուրեմն, Հայ Եկեղեցու առաջին օրբութիւններն էին՝ Ս. Երրորդութիւնը — Հայր Աժ, Որդին եւ Ս. Հոգին — Աժմանի, Առաքաւներ (իւր քորոզիչները), Յովհաննէս Մկրտիչ: Ուրեմն, սոցա համար միայն պիտի հիւսուէին շարակաւները:

Բայց աւանդութեանց հիման վրայ, ընդհանուր սրբութիւններից Եկեղեցին անցնում է մասնաւոր անհատների — սրբերի —, որոնք յետոյ մամանակի գործ են եւ մասնաւոր նշանակութիւն ունին: Այսպիսի բնաւորութիւն ունին երկրորդ խմբադասութեան մէջ մտած շարակաւները:

օրինակ՝ Յովհաննես, Յակովբա, Պետրոսի, Պողոսի, ևն. ։

Խաչը 'ի հնունձն իւր երգերն ունեցել է, բայց վարադոյ Խաչը, իբրեւ ազգային-եկեղեցական տօն, է՛. դարձան է՛ կազմուել։ Այդ դարում՝ անշուշտ պիտի լինէր եւ մարտիրոսաց տօն — ուրեմն եւ մարտիրոսաց շարական —, բայց Պետրոս Դեատադարձը նոր շարականներ է հիւսում, գոցոյ կարգում՝ հընաւորաց, մարգարէից եւ վկայից անուններով, որ 'ի հարկէ ուշ մոմանակի պահանջ է։

Ննջեցելոց շարականներ կամ երգեր մինչեւ Ե եւ Զ. դարերը եղել են 'ի հարկէ պարզ բովանդակութեամբ, բայց յամենայն դէպոս եղել են, Այս ուսանդութիւնից դիտենք, եւ այդ ուսանդութիւնը Մեծին Ներսիսին է վերագրուում<sup>(\*)</sup>։ Բայց Դեատադարձը (Պետրոս) ԺԱ. դարում դժոխքի եւ արքայութեան պտուղներն երեւելի գրաւի կազմուցանելու համար, նոր շարականներ է հիւսում ննջեցելոց համար, ինչպէս, օրինակ՝ «Անադին է օրն դառաւառնի», «Անսկիզբն Աճ»։

Երկրորդ։ չըջանում բովանդակութեան հիմնական փոփոխութիւն չենք նկատում, այլ լրացուցուած եւ պարզուած են նոր շարականներով՝ առաջին չըջանի հիւսումը երգերի բովանդակութեամբ։ Այս երկրորդ չըջանում չնշուում են գաւանդան կէտերը, օրինակ՝ Ս. Երրորդութեան անձանց առ միմեանս յարաբերութիւնները պարզելու համար նոր շարականներ են հիւսուում։ Որովհետեւ Դ. եւ

Ե. յետագայ դարերում յառաջ են գալիս կրօնական-գաւառական խնդրներ՝ 'ի դէմս անձանց Ս. Երրորդութեան, ուստի Հայ Եկեղեցին իւր խնդրոսը եւ հշմարիտ գաւառանքը նոր շարականներով պարզում եւ շնչում է։ Այդ մասին քիչ յետոյ աւելի կը խօսինք։

Երկրորդ, մասնաւոր յերրորդ (Է. - ԺԳ. եւ ԺԳ. - ԺԵ. դարերը) չըջանների շարականների բովանդակութիւնը աւելի ազգային բնասորութիւնն ունի եւ «այս՝ առաքանաբար է զարգանում։ Այս չըջաններում զարթնում է ազգային եկեղեցուն հաստատկների վեհութեան զգացումը, եւ յառաջ են գալիս (հիւսուում են) շարականներ, որք քայքայում են ազգային հաստատկների գործքերը եւ փառաբանում նրանց, Թէեւ Ներսէս Շնորհալին է շնչաբարաշը երգում, բայց դժուար է կարծել, որ ԺԳ. դարուց առաջ վարդանանց յիշատակին շարականներ չլինէին։

Յովհաննէս Սարգսաւազ վարդապետը «Պայծառացան Ս. Եկեղեցիքն» է երգում Ղեւոնդեանց համար, որտեղ պարզում է նրանց նշանակութիւնը, որք «կնիգանի լուսաւորչներ», «վերին յարկ փոխուողներ» առաջնորդներ, «զուարթուհ», «եռիւրսակն պատարագ», «հաշտաբար ընծայ հօր ազգի մարդկան», «Այ. ընտրեալներ» են։ Եւ «Զքրտեաւ մանկունն ժողովեալ» եւ «զվարատեալն տրամութեամբ», որը ցոյց է տալիս ԺԳ. դարու հայ ժողովրդեան վարձատրին դրութիւնը։

Սոյն գաղափարով կամբողջացին գրել է Որդւոց եւ Թոռանց շարականը՝ 'ի հարկէ Ս. Լուսաւորչի եւ հայրապետաց տօնների հետ պիտի տօնուէին եւ Ս. Լուսաւորչի յաջորդները, բայց այդ բաւական չէ համարուում, այլ շարականի մէջ յիշուում են յովանէ յանուանէ՝ Արքեպիսկոպոս, Վրթանէս, Յուսէփ, Գրիգորիոս, Դանիէլ, իբրեւ նոր շաղկով ընթացողներ։ Մինչդեռ Որդւոց առաւանդային մէջ անուններ չկան։

Յովհաննէս Մկրտչի տօն հնունձ կար, բայց իբրեւ զուտ ազգային սուրբ, Յովհ. Մկրտչիւր փայլում է Գրիգոր Սկեւացու «Արքեպիսկոպոս արքայութեան» շարականի մէջ։

(\*) ... Սուրբ Հայրապետն Ներսէս ... զայր 'ի Թիւն աւան (Պապի ձեռամբ թուականութեանց յետոյ) եւ մտեալ 'ի տաճարն Այ. ... աշխուհալ զսեղանն սուրբ եւ զեկեղեցին եւ անպակալ զղոյցնսն եւ զհամարիսնսն եւ զայլս ամենայն, եւ 'ի կցորդն հանգստան վասն հանդ դատասանին եւ թէ մարտիրոսքն կարմրագոյն պոսակաւ պնին եւ հուսանքն պիտակափայլ զարգարիւն (Մոսփրէք Հայկականք, Հատարէ, էջ 23, աղբ. 6-12)։

Հետաքրքիր է սոյն կտորը համեմատել ննջեցելոց շարականների մէջ քահանայից Թադեոս համար կարգած շարականները։ Ողջ-թայնքից, Ս. Եկեղեցին, «հաւարաժարիմ» են, որտեղից հիւրիւր վերջինիս հնութիւն լինելը եւ այն եւս չի նպաստում դարձում։

Վարդանը Առաքելոց շարականն է յօսրինում՝ ընդ յանասման ծովէն, որի մէջ մէկիկ մէկիկ յիշում է առաքելոց դարձեւն ու ժառանգութիւնները:

Յովն. Երզնկացու (Գլուզ) Այսօր զուարճացեալքսի մէջ յիշուած են նորա գրած ներբողի անականները, որք վերաբերում են Տրդատ Թաղաւորին: Այսպիսի են Ս. Սահակին, Ս. Մեսրոպին, Մեծն Ներսէսին ճշգրտած շարականները, արոնց հիմքը կազմում է աւանդութիւնը:

Կան նաև այնպիսի շարականներ, արոնց բովանդակութիւնը թէև ընդհանուր աւանդական արբութիւն է, բայց ազգային մի գէպքի յիշատակութիւն, նշան էր, հայաց նայրապետի կամ արքայի մասին եւ մտած է այդ շարականի մէջ: Այսպէս, երբ Վարդան պատմիչը կիլիկիայում ներկայանում է Կաթողիկոսին և Թաղաւորին, այդ օրը Յովնկիմայ և Աննայի տան էր, Հայրապետի պատուէրով գրում է Վեր Նախկնացքը, որի մէջ մտցնում է Թաղաւորի և Հայրապետի համար զատ զատ աներ:

Այսպէս, երբորդ չըջանի կամ խմբադրութեան մէջ մտած շարականները կամ ազգային յիշատակներ են արժարժ, կամ Ս. Գրքից դուրս եղած ընդհ. և ազգային աւանդութիւններն են երգում:

Արդ, անցնենք զաւանդակն զազափարների զարգացման: Ինչպէս ասացինք, առաջին շրջանում շարականները պատամողական-ուսուցողական տիպ է կերպարանք ունին. օրինակի համար, յառաջ բերեց Ալմայայանութեան շարականներից հէնց առաջինը, որ խորհնացուն է վերադարձում, Վերախոսքիքը, որի մէջ պատմելու է թէ Գորբիէլ հրեշտակապետը աւետել է երկնից Տէր Աբգայի գալուստը, որ Մարիամից ծնունդը Վերայնչիլի առաջնորդն է ընդհանուրի համար ԱՃ հզօր և անմահ բանն պիտի լինի:

Մինդեան շարականներից՝ Այսօր մեծ և սքանչելի խորհուրդ է յայտնուել, որին հովիւները հրեշտակների հետ երգում են: Մեզ համար Բեթղէմէմում Հնոր Աբգայն է ծնուել, Այն՝ արքին ո՛չ երկնքն է ո՛չ երկիրը չէին կարող բովանդակել, այսօր խանձարուրի մէջ է պահ-

ւում (խանձարուրով է պահուած), առանց Հօրից մեկնելու:

Քառասներորդ Գալստեան շարականը (66 էլ, 1861 թ., ապ. Ս. Էջմիածին) Վոյսից մարմնացած Նախաշախտեան բանն այսօր աւանդ է եկել կատարելու Մովսիսական օրէնքը, Սիմէոնի գիրկն է աւրուում: Այսպէս՝ Այսօր 'ի տաճարն հեկաւ, էլ 67, Շարական Յարութեան, էլ 229: Այսօր 'ի Բեթանիա գոյով մայրիկը Վաղարշի, որից զմեքն է մահ տարնեցան և Հօրեքօրեայ մեռեալին յարութիւն տուիր:

Այսօր կանգնեցու աւագան մկրտութեան, էլ 251, Ունալուան և մասնաւոր թան զուգակումն է նկարագրում:

Աւերածութեան մարմնով Յուդայ և ընդերքին յարում մասնիկ Փրկիչն մեր 'ի մահ խաչին, էլ 254, Մասնաւորիքը՝ Վով սքանչելի և տեսիլ ահաւոր, էլ 256:

Վուստմին մարմնով, էլ 275, Թաղման նկարագրութիւնը:

Յարուսեան՝ Վեր եկիր 'ի փրկութիւն, էլ 286. պատմում է Հարչարանքը, մահը, Թաղումն ու յարութիւնը:

Անճառելու Հօր էակից, 290:

Փայլալուան և հրեշտակին իշխաւ, 294, Խաղաքը կանանց և նորա թախան մասին:

Աւերք ԱՃ, որ վասն մեր զմահ ճաշակցիք, 302: Եղու ես Գո. 303, Վանխեցին կանայքն, 308:

Եկին 'ի գերեզման առաւօտին, 315: Եր. յարեալ 'ի մեռելոց, 325: Վանխեցին կանայքն, 328:

Այսօր Յարութիւն Գի. օրհնեցէք, 334:

Փառաւորեալ է քո Յարութիւնդ, 337:

Յարեալ Տէրն 'ի գերեզմանէն, 342: Վանխեցն կանխելով 'ի Թաղումն, 350:

Համբարձման՝ Համբարձում Տէրն մեր Գո. 356: (Միայն օրհնութեան առաջին մասը):

[355: Համբարձաւ տէրն մեր յերկնայ, Հովնոյ Գալսեան՝ Առաքելոյ աղաւտնոյ, 380:

«Ժողովուրդը ընտրելոյ մեծաւորիցն», 383:

«Որ 'ի լիբրինն այլակերպիւն», 450: Վերաբերեալ բոլոր օրինակներում, պարզ և անպատշաճ բառերով պատմուած է Քա. ի ծնունդը, քառասներորդ դարու տան 'ի Տաւր, Ղազարու յարութիւնը, Երուսաղէմ գալը, մասնութիւնը, չորստաւանը, խաչելութիւնը, մահը, Թաղուշն, յարութիւնն, համարածուին և Ս. Հոգւոյ դալուածը: Եւ բոլոր այս շարականները հիւսուած են առաջին շրջանում, այսինքն մինչև Էր դար:

Երկրորդ շրջանին, շարականների մէջ գլխաւոր տեղն կը բռնէ այլաբանութիւնը, այլև այլ շրջանում շարականների մէջ մտնում է դաւանական օտարը, սրբման տիեզերական ժողովների սահմաններով որոշուած է Ս. Երրորդութեան երեք անձանց յատկութիւնքը և յարաբերութիւնքը, որով և Հայ Եկեղեցին իւր դաւանական սկզբունքները մոցնում է իւր հազար երդոց մէջ: Այս շրջանի շարականների մէջ առանձին ուշք է դարձուած Հօր, Որդւոյ և Հոգւոյ յարաբերութեանց վերայ, չեղտած է Հայոց Եկեղեցւոյ դաւանած սկզբունքները և Փրկչին նոր անձականներ է տրուած այլաբանական սեռով: Յառաջ բերեմ այս շրջանի համար օրինակներ: «Մագուսն հրաշալի», էջ 21, այլաբանական սեռով:

«Այսօր բանն 'ի հօրէ անմեկնելի», էջ 26. — Մոռուկ անմամանակ 'ի հօրէ, անսերմ 'ի կուսեմ:

«Հոյս 'ի լուսոյ ծագեալ», էջ 27: «Էպիդ չօր», էջ 30. — Էպիդ չօր եւ Հոգւոյն, անսկիզբն Որդի, անմայր յառաւունքն անգրամիկ եւ ընդ Հօր յալիսեան: Ընդգծեալ բառերը Հայ Եկեղեցւոյ չեղտած դաւանանքն է:

«Որ էրն 'ի սկզբանէ», էջ 40. — Որ էրն 'ի սկզբանէ առ Աստուծոյ եւ Ամ. բան, յառաջ բան գլուխեան, Որդի մախալախեան, յերկրի երեւեալ, Ամ. եւ մարդ կա. ասեալ:

«Անսկիզբն բանն յանսկզբնական 'ի Հօրէս», էջ 70:

Մինչդեռ առաջին շրջանի շարականների մէջ միայն Փրկչի անունն էր առ-

լիս, Յիսուս, Քրիստոս կամ Փրկիչ, իսկ այս երգերի մէջ նոր որոշիչ բառեր է յատկացնում, որք ընդգծած ենք. — Սկզբիւր անմահութեան բղխեալ 'ի Բերսնիս», «Յիսուս միածինն» էջ 228:

«Անմահութեանց պարգևատուն»,

«Որ վերօրհնեա», էջ 229, «Քալաւոր փառաց»:

«Ջրիստոս Թաղաւորն», էջ 232, անմահ բաղաւոր, Աւագ Շարթու օրհներգութիւնը, էջ 274:

«Պարգևատուն ամենեցուն», «Կենդանութիւն ամենեցուն», «Արարածոց փրկութիւն», «Ըրկողն զլոյս»:

Համարածան շարականը, 357:

«Որ ողորմութեամբ», էջ 357: «Ըղբիկ աղաչեմ», 360, «Որ համարածան» 358: Ս. Հոգւոյ Գալուտան. —

«Կենդանաւոր Ամ», «Մարգարէ Հոգի» «Մարգարէութեամբ զարգարեցեր նաքք ըզրախեցրա»:

«Որ 'ի քրօքեական աթոռ ընդ Հօր նաէր», էջ 230:

«Վերանգողն երկնից» (Աւագ Հինգ շարթու շրջան), էջ 246:

«Այսօր 'ի կոտորումն Ամային ընթերեաց», էջ 252:

Հոգւոյ Գալուտան. — Նայն եւ նման Հօր եւ Որդւոյ, էջ 384:

«Մարտափրկի հոգւոյ նման», էջ 385:

«Որ բոլորից եւ պատճառ էից անպատճառից», «Հայր անծին, անսկիզբն Որդւոյ պատճառ անմամանակ ձնեղեմաբ և Հոգւոյ բղխման անհնարաւոր», «Կամաւ Հօր եւ Ս. Հոգւոյն իջեա», «Երկրորդ աւագ հարց», էջ 389:

«Որ համազայդ ես», էջ 392. «Որ անքնին եւ յեւթեամբ», էջ 393:

«ՉԱնսկզբնաւոր բղխումն 'ի Հօրէս», էջ 395:

«Հոգին Սուրբ», էջ 404. — Այս շարականը Ս. Հոգւոյ յատկութեանց շատ ընդարձակ որոշումն կու տայ:

ՎԱՀԱՆ ԲԺՇԿԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդիւ՝ 5)